

משלי פרק ג

- (כא) בְּנִי אֵל יִלְזוּ מֵעֵינַיִךְ נָצַר תִּשְׁיָה וּמִזְמָה:
 (כב) וַיְהִיו חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ וְחֵן לְגִרְגֹרְתֶיךָ:
 (כג) אַז תִּלְךָ לְבֶטֶח דְּרָכֶךָ וְרִגְלֶךָ לֹא תִגּוֹף:
 (כד) אִם תִּשְׁכַּב לֹא תִפְחַד וְשִׁכְבְּתָ וְעַרְבָה שְׁנַתֶּךָ:
 (כה) אֵל תִּירָא מִפְּחַד פֶּתְאִם וּמִשְׂאֵת רַשָּׁעִים כִּי תָבֹא:
 (כו) כִּי ה' יִהְיֶה בְּכֶסֶלְךָ וְשֹׁמֵר רִגְלֶךָ מִלְּקַד:

ביאור הגר"א - משלי פרק ג פסוק כו

כי ה' יהיה בכסלך כי האדם נכשל בעבירה מחמת ב' דברים א' מחמת חסרון ידיעה ב' אע"פ שיודע פעמים שיצרו מתגבר עליו נלכד ברשתו וז"ש כי ה' יהיה בכסלך כלומר במה שאתה כסיל בזה שאינך יודע אעפ"כ לא תכשל כי ה' יהיה עמך. ושמר רגלך מלכד שלא ילכדוך במצודה ויתגבר עליך והוא נגד המצות וג"כ פנימיות וחצונות הרי כאן חמשה דברים נגד החמשה דברים שאמר לעיל וכנגדן יש באדם נר"נ וגוף וגויה וגוף הוא חיצונות וגויה הוא הפנימיות כתנות עור כתנות אור ושם הוא כל המצות בסוד ע"כ באורים כבדו ה':

ביאור הגר"א - משלי פרק ג פסוק כה

אל תירא מפחד פתאום כי דרך הפחד לבא פתאום שמתחילה לא שמע כלל ועכשיו שומע שיבא השודד ואתה אל תירא מן הפחד שיבא קודם הצרה פתאום. ומשואת רשעים כלומר אח"כ כאשר יבאו הרשעים ונגרשו כים ג"כ אל תירא והוא ג"כ פנימיות וחצונות נגד התורה והמדות:

בראשית רבה פרשת ויצא פרשה סח

ר' שמואל בר נחמן פתח: שיר למעלות אשא עיני אל ההרים (תהלים קכא א) אל ההורים למלפניי ולמעברני, מאין יבוא עזרי (תהלים קכ"א) אליעזר בשעה שהלך להביא את רבקה כת' ביה ויקח העבד עשרה גמלים וגו' (בראשית כד י) ואני לא צמיד אחד ולא נזם אחד,

ר' חננא אמר גדוד שילחו, ר' יהושע אמר שילח עימו אלא שעמד עשו ונטלן ממנו, חזר ואמר מה אנא מובד סברי מן בריי חס ושלום לית אנא מובד סברי מן בריי אלא עזרי מעם י"י עושה שמים וארץ (תהלים שם /קכ"א/ ב), אל יתן למוט רגלך (תהלים קכ"א ג) למייט, אל ינום שמרך (תהלים קכ"א) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א ד), י"י שמרך י"י צלך וגו' (תהלים קכ"א ה) י"י ישמרך מכל רע (תהלים קכ"א ז) מעשו הרשע ומלבן, ישמר את נפשך (תהלים קכ"א) ממלאך המות, י"י ישמר צאתך (תהלים קכ"א) ויצא יעקב מבאר שבע.

פרי צדיק (לר' צדוק הכהן) בראשית פרשת ויצא, אות ב

ויצא יעקב. כבראשית רבה (ס"ח, א') פתח אז תלך לבטח דרכך וגו' אם תשכב לא תפחד (משלי ג', כ"ג – כ"ד) אז תלך לבטח זה יעקב דכתיב ויצא יעקב אם תשכב לא תפחד מעשו ומלבן ושכבת וערבה שנתך וישכב במקום ההוא. רבי שמואל בר נחמן פתח שיר למעלות אשא עיני אל ההרים אל ההורים למלפני ולמעבדני מאין יבוא עזרי אליעזר וכו' ואני לא נזם אחד וכו' חזר ואמר וכו' לית אנא מובד סברי מן בריי אלא עזרי מעם ה' וגו'.

להבין הפתיחה לפרשה זו הנה במשלי כתיב קודם לזה (פסוק כ"א) נצור תושיה ומזימה, והיינו העצה של דברי תורה שיועיל להשמר מהיצר הרע כענין שאמרו (סוכה נ"ב ב) אם פגע בך מנוול זה משכחו לבית המדרש אם אבן הוא נימוח וכו', ועל זה בא פתיחת המדרש רבה על מה שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה שמשמעות הפסוק מרמז שבין כך נטמן בבית עבר ללמוד תורה, כי היה לו לכתוב וילך יעקב מבאר שבע לחרן כמו שכתבו המפרשים.

ועל זה מביא המדרש אז תלך לבטח דרכך ורגלך לא תגוף. כי יעקב אבינו ע"ה פחד בנפשו כאשר גלה לחרן אולי הוא מצד שנדבק בו מלשון רמיה שהוא בחינת עשו ומה גם שהולך לבית לבן אבי הרמאים ושמא יתלכלך אצלו בחטא וילמוד ממעשיו. ועל זה היה עצתו לילך לבית המדרש של עבר ועל ידי זה אז תלך לבטח דרכך ורגלך לא תגוף על דרך שנאמר (תהלים צ"א, י"ב) פן תגוף באבן רגלך והוא היצר הרע שנקרא אבן (כמו שאמרו סוכה שם) יחזקאל קראו אבן ועל ידי התורה אם אבן הוא נימוח.

והתחלת הענין במשלי (פסוק י"ט) ה' בחכמה יסד ארץ, בחכמה תורה שבכתב יסד ארץ היינו עולם הזה דשש אלפי שנה כנגד ששת ימי המעשה וזה נוסד על ידי תורה שבכתב כמו שאמרו (בראשית רבה א', א') אני הייתי כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא. כונן שמים בתבונה תבונה מבין דבר מתוך דבר והוא תורה שבעל פה ואיתא בזוה"ק (ח"א מ"ז ב) ביום השביעי דא תורה שבעל פה דאיהו יום שביעי וביה אשתכלל עלמא עיין שם וזהו כונן השכלול הוא בתבונה שהיא תורה שבעל פה. ואמר שמים דשבת יומא דנשמתין איהו ולאן יומא דגופא וכו', ואיתא בגמרא (סנהדרין צ"א ב) יקרא אל השמים מעל זו נשמה. דיום השבת מעין עולם הבא וכנגדו אלף השביעי יום שכולו שבת. בדעתו תהומות נבקעו הוא על פי מה שמובא בזוה"ק (ח"א קי"ז א) שנרמז כמה שנאמר (בראשית ז', י"א) נבקעו כל מעינות תהום רבה מבועי דחכמתא לתתא וזה על ידי דעת שבא בחיבור חכמה ובינה ודעת רוח הקודש כמו שכתב רש"י (שמות ל"א, ג'). ומשם שורש תורה שבעל פה כמו שכתב רמב"ן ז"ל וזה שאמר בדעתו תהומות נבקעו.

ושחקים ירעפו טל הוא טלא דעתיקא ושחקים שבו רחיים עומדות וטוחנות מן לצדיקים (חגיגה י"ב ב) היינו הופעות דברי תורה כענין מה שנאמר (משלי ט', ה') לכו לחמו בלחמי. והוא כנגד שלושה אבות חכמה ובינה כנגד אברהם ויצחק ימינא ושמאלא ודעת כנגד יעקב הבריח התיכון וגו', וכמו שמובא בזוה"ק (ח"ב י"ד: ושם קע"ה ב).

ואחר כך אמר הכתוב בני אל ילוזו מעיניך כענין מה שנאמר (משלי ו', ד') אל תתן שינה

לעיניך וגו'. שהתורה שבעל פה נקנה בצער ומיעוט שינה כמו שאמרו במדרש תנחומא (פרשת נח ג') ויושב בטל כישן דמי והיינו שלא יסיח דעתו מהתורה.

ואמר אחר כך נצור תושיה ומזימה ואיתא בגמרא (סנהדרין כ"ו ב) תושיה דברים של תוהו שהעולם משותת עליהם ופירש רש"י דיבור וקרייה בעלמא וכו' כתוהו הזה ואף על פי כן עולם משותת עליהן. ומזימה איתא בגמרא (עבודה זרה י"ז ב) מאי מזימה אילימא תורה דכתיב זימה וכו', הכי קאמר מדבר זימה תשמור עליך עיין שם.

וזהו נצור תושיה ומזימה נגד אנכי שכולל כל התורה כולה כמו שאמרו (שיר השירים רבה א', ט"ו) שבדיבור אנכי נכלל כל התורה כולה בלבם וזהו נצור תושיה. ונגד לא יהיה כולל כל המצוות לא תעשה סור מרע וזהו מזימה להנצל מדבר זימה.

ויהיו חיים לנפשך וחן לגרגרותיך. גרגרותיך היינו בתאות האכילה שמצינו (פסחים פ"ו ב) השותה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן. והיינו שעל ידי דברי תורה יועיל שגם האכילה תעלה חן לפני ה' יתברך. וכן נכלל בזה כל תאוות הגוף שמצינו גם כן לשון גרגרן בנדה (ע"ב א) והוא מפני שגם זה נקרא בכתוב בלשון אכילה אכלה ומחתה פיה וגו' (משלי ל', כ'), וכן בלשון חכמים (כתובות ס"ה ב) ולשון חן הוא אף שאינו נאה באמת וכמו שאמרו (מגילה י"ג א) אסתר ירקרוקת היתה וכו', והיינו מדכתיב (אסתר ב', ט"ו) ותהי אסתר נושאת חן וגו', וכן מה שנאמר (בראשית ו', ח') ונח מצא חן דרשו בבראשית רבה (כ"ח, ט') לא שהיה כדאי אלא שמצא חן. וזה שנאמר וחן לגרגרותיך שעל ידי שיעסוק בתורה יהיו כל הנאות הגוף גם כן בקדושה. וכמו שכתב האריז"ל על אכילות שבת ויום טוב שאף בלא כוונה רצויה הוא גם כן בקדושה. ולעתיד יבורר ועמך כולם צדיקים. וצדיק היינו מוגדר בתאוות.

ואחר כך אמר הכתוב אז תלך לבטח דרכך וגו', והוא שיהיה קשור בשורש בה' יתברך ועל דרך מה שמובא בזוה"ק (ח"ב נ"ד א) אז אל"ף אנקיב בחשוכי ונהיר לכל עיבר וכו' ומטו לזי"ן. והיינו שה' יתברך יברר אותו בכל המדות עד השורש מאמר בראשית דכתיב (תהלים י"ח, י"ב) ישת חושך סתרו. ורגלך לא תגוף על ידי יצר הרע וכמו שאמרנו. ועל זה נאמר אם תשכב לא תפחד על דרך מה שנאמר (ויקרא כ"ו, ו') ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד ועיקר שלום ממלחמת היצר הרע שעל זה נאמר (תהלים ל"ח, ד') אין שלום בעצמי מפני חטאתי וזהו ושכבתם ואין מחריד מרוגז ומלחמת יצר הרע.

וכן אמר אם תשכב לא תפחד ודרש מעשו ומלבן שעיקר פחד יעקב אבינו ע"ה שלא ילמוד ממעשיהם ועיקר שאור שבעיסה בא בלב מקליפותיהם וכמו שנתבאר כמה פעמים. ושכבת וערבה שנתך וישכב במקום ההוא ששם הראה לו ה' יתברך שאף בשינה קשור בה' יתברך וכמו שנאמר והנה ה' נצב עליו.

ואחר כך אמר הכתוב אל תירא מפחד פתאום שלפעמים מתלבש היצר הרע בלבוש דורש טובה ומלמד להועיל וכמו שמצינו ביעקב אבינו ע"ה כתלמיד חכם נדמה לו (חולין צ"א א) וזהו פחד פתאום שאין עולה על לב שזהו עצת יצר הרע. ואמר אל תירא מזה וממילא לא יירא משואת רשעים כי תבוא שכך דרכו של יצר הרע היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך וכו' (שבת ק"ה ב).

ועל זה אמר כי ה' יהיה בכסלך בדברים שאתה כסיל בהם כמו שכתב רש"י (משלי ג', כ"ו) מירושלמי והוא נגד פחד פתאום וכאמור. ושמר רגלך מלכד נגד שואת רשעים כי תבוא. ופתח במדרש רבה בפסוקים אלו שבהן מרומז ענין יעקב אבינו ע"ה בהליכתו לחרץ שהיה מקודם בבית המדרש של עבר:

והנה בגמרא (סוכה שם) קודם מאמר משכחו לבית המדרש איתא יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום וכו' ואלמלא הקדוש ברוך הוא שעוזר לו אינו יכול לו. שנראה מזה שגם על ידי תורה אין עצה נגד יצר הרע רק בעזר ה' יתברך.

והיינו מה שהיצר הרע מתגרה באדם מעצמו יותר ממה שנפקד שעל שם זה נקרא רשע כמו שדרשו זה ממה שנאמר (תהלים ל"ז, ל"ב) צופה רשע לצדיק וגו', והוא שברשעתו רוצה להכשיל את האדם ועל זה שנטבע מיצירה היצר הרע לפי ערך כל נפש ונפש. על זה אמרו (קידושין ל' ב) בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין.

אבל מה שמוסיף היצר הרע מדיליה על זה אין בכח האדם לעמוד נגדו ואין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא וה' לא יעזבנו בידו שעוזר לו. רק לא לכל עוזר הקדוש ברוך הוא אלא למי שמצפה לזה והוא על ידי התפילה להשליך יהבו על ה'.

ובזה יובן פתיחת רבי שמואל בר נחמן אשא עיני אל ההורים וכו' ואני לא נזם אחד. ולכאורה מה ענין זה לזה לפי דרשתו אל ההורים למלפני וכו', שהאבות נותנים בית והון אבל לא הרב.

אמנם בא רבי שמואל בר נחמן ללמד שבודאי לא הצטער על טובת עולם הזה רק הצטער על קטרוג היצר הרע בחלוקה השניה שלא יועיל לזה דברי תורה כאמור. ועל זה מרמז למלפני שגם התורה שלמד מרבותיו שם ועבר לא הועיל לו ומאין יבוא עזרי.

והביא ראיה שעדיין לא אתפני יצר הרע מכל וכל שהרי הוצרך ליתן כל ממונו לאליפז כמו שאמרו במדרש (עיין רש"י בראשית כ"ט, י"א). ומזה הרגיש יעקב שלא הועיל לו תורתו לרפאות את היצר הרע מכל וכל. שאם היה מועיל לא היה לו שום פחד מעשו וכמו שאמרנו שזה תלוי בזה ומה יהיה עוד תקותו להבא. ועל זה נתמרמר בנפשו מאד לשפוך שיחו לפני ה' כמו שנאמר ויפגע במקום ואמרו ז"ל (ברכות כ"ו ב) שתיקן תפילת ערבית. והיינו שבחשכות הגדול שיהיה לכל נפש עד שאין לו שום עצה בעצמו עם כל זה ישליך בטחונו על ה'.

ועל זה רמזו במדרש רבה לית אנא מוביד סברי מן בריי אלא עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ, היינו שסובל ומרחם על כל הנפשות מרום המעלה שנקראו "שמים" עד שפל המדריגה שמכונים "ארץ".

ועל זה דרשו ושכבת וערבה שנתך שנאמר וישכב וגו', שבזה נתגלה לו שדבוק ומקושר בה' יתברך גם למעלה מן הדעת ושכל האדם בעת השינה שנסתלקו המוחין ועם כל זה והנה ה' נצב עליו. ועל זה רמז דוד המלך ע"ה (תהלים קכ"ז, ב') שוא לכם משכימי קום וגו' אוכלי לחם העצבים. היינו שלפעמים אין עצה גם בעסק התורה נגד היצר הרע. שזה נקרא אוכלי לחם העצבים שעסק התורה שקרוי לחם יש בו גם כן ערבוב היצר הרע שנקרא עצבון. וכמו שנאמר ביעבץ (דברי הימים – א ד', י') לבלתי עצבי שלא ישגבני יצר הרע

מלשנות (תמורה ט"ז א) כן יתן לידידו שינה שרק שמי שהוא ידיד ה' כשלמה בנו שנקרא ידידיה וה' אהבו הוא מדובק וקשור בה' יתברך למעלה מן הדעת גם בעת השינה. וזה המדריגה נתגלה ליעקב בחלום והנה ה' נצב עליו כאמור ועל ידי זה ושכבת וערבה שנתך.